

and *Ethnographic research: Collection of Scientific Papers*. Vol.1: Polissya of Kyiv. Lviv: Institute of Ethnology. Pp. 211-224. [In Ukrainian].

34. Shkarban, A. (1999). The materials on folk medicine of Zhytomyr's Polissya. In S. Pavlyuk, M. Glushko (Eds.), *Polissya of Ukraine: Materials of historical and ethnographic research: Collection of Scientific Papers*. Vol.2: Ovruchchyna, 1995. Lviv: Institute of Ethnology. Pp. 211-224. [In Ukrainian].

35. Shkarban, A. (2002). Magic words (base on the materials from the expedition in 2000 in Samy area). In V. Kovalchuk (Ed.), *Ethnocultural*

heritage of Rivne Polissya: Collection of Scientific Papers. Vol. II. Rivne: "Perspective" [In Ukrainian]. Pp. 79-88. [In Ukrainian].

36. Ignatenko, I. (2016). Illnesses of Human Body: Magic and Curative Actions, Manipulations, Exerting Influence on Body Through Clothing, and Other Healing Practices in Ukrainian Traditional Culture // *Heritage: Journal of Multidisciplinary Studies in Archaeology*, 4, 239-250.

Надійшла до редколегії 22.05.21

I. Ignatenko, PHD in History, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

UKRAINIAN FOLK MEDICINE OF CHERNOBYL POLISSYA: HISTORIOGRAPHICAL ESSAYS OF RESEARCH IN INDEPENDENT UKRAINE (TO 35TH ANNIVERSARY OF CHERNOBYL NUCLEAR DISASTER)

The author analyzes the works of Ukrainian historians and ethnologists dedicated to the Folk Medicine of Polissya, which has affected by the Chernobyl Nuclear Disaster on 26 April 1986.

The disaster at the Chernobyl nuclear power plant is assessed as the most serious accident ever to occur in the nuclear power industry and had disruptive nature had not only on the people, the ground, and the water but also have had negative influences on the Folk Culture.

It was shown that after the accident at the Chernobyl nuclear power plant, the Ukrainian scientific community has shown a high civic position and scientific activity. Thanks to the post-Chernobyl expeditions, the Folk Medicine of Polissya appeared in the center of the research interest of Ukrainian ethnologists.

The ethnographic, historical and folklore materials which were collected in these expeditions have shown that Folk Medicine has one of the main places in the system of ethnic culture of Chernobyl Polissya, presents the prophylaxis and medical treatment, ideas about illnesses and their reasons are described etc. Also, influences social-sanitary norms, everyday culture, psychological aims, and contacts.

Keywords: folk medicine, traditional culture, Polissya of Ukraine, Chornobyl nuclear disaster.

УДК 94(477):641.8(477.41)"18/19"

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2640.2021.149.5>

М. Казьмирчук, д-р іст. наук, проф.
ORCID id: <https://orcid.org/0000-0001-8877-4489>
ResearcherID: AAS-9481-2020

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВИНОКУРІННЯ У КИЇВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Увагу автора зосереджено на проблемі розвитку винокурного виробництва у Київській губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть. Розглянуто правові засади, що регулювали діяльність в даній сфері дворянського підприємництва. Винокуріння давало суттєві прибутки приватним власникам та стабільно високі відрахування на користь держави. Воно підживлювало систему місцевих постачальників сировини та сприяло орієнтації місцевих господарств на обслуговування винокурних заводів. На основі архівних матеріалів та справ доведено, що винокуріння в пореформений період продовжувало залишатися вкрай вигідним видом господарської діяльності у середовищі не тільки помісного дворянства, але й інших прошарків суспільства. Винокурні утримувалися буржуазією та заможними селянами. За національним складом значний відсоток власників становили серей, а також росіяни та українці. У статті поряд з економічними вигодами вперше звернуто увагу на соціальні проблеми в розвитку винокуріння Київської губернії в пореформений період. Розглянуто особливості винокуріння, виявлено матеріальну базу та соціальне становище робітників у Київській губернії. Винокуріння Київської губернії стало прогресивним для того часу видом переробної промисловості – переважна більшість винокурень розміщувалися у кам'яних будівлях, мали різні досконалі для того часу апарати та устаткування, використовували вільнонайманих робітників на підприємстві. Попри суттєву економію на кількості робочої сили, власники винокурень нехтували безпекою праці, яка залишалася на низькому рівні.

Ключові слова: винокурне виробництво, викурювання спирту, Київська губернія, переробна промисловість, дворянство, робітники.

Постановка проблеми. Відміна кріпацтва та привілеїв дворянства в землеробстві та промисловості зумовило перехід господарств Київської губернії до ринкових відносин. До давніх традиційних галузей промисловості, що раніше монополювали належали дворянам відносилося винокуріння, пивоваріння, цукрове виробництво тощо, які були пов'язані з переробкою продуктів сільського господарства. Київська губернія наприкінці ХІХ ст. була відома своїм винокурним виробництвом, яке посідало друге місце після цукрово-рафінадного за обсягами виробництва та прибутковістю. У Київській губернії розташовувалися середні за величиною винокурні заводи.

Аналіз джерел та літератури. Щодо історіографії проблеми, то слід відзначити найновіші статті та кандидатську дисертацію З. Степник "Розвиток винокурної промисловості в Правобережній Україні у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття" захищену в 2019 р. [16; 17]. Попри те, що її дослідження охоплює територіально всю Правобережну Україну, дослідниця не врахувала увесь внесок попередників щодо досліджуваної проблеми. Так, не було згадано статтю М. Казьмирчук 2009 р., де аналізувався розвиток вино-

куріння та шинкування у Київській губернії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у журналі "Етнічна історія народів Європи" [7]. Загалом, З. Степник акцентує увагу на інфраструктурі та матеріально-технічній базі винокурної промисловості та збуті винокурної продукції, залишаючи невисвітленими чимало соціальних проблем.

Дослідження винокуріння та аналіз розвитку горілчаних заводів Київщини на початку ХІХ ст. здійснили Т. Соловійова та Г. Казьмирчук, зокрема акцентуючи увагу на виробництві "хлібного вина" у поміщицьких маєтках Київської губернії [5; 6]. Також серед сучасних досліджень, які певною мірою стосуються цієї проблеми, слід відзначити монографію М. Москалюка, присвячену переробній промисловості Наддніпрянської України, де автор вказує на провідне становище винокуріння для цього регіону [10].

Чимало джерел щодо винокуріння в Російській імперії зберігаються у бібліотеках та архівах України. Так, у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського зберігається чимало адрес-календарів, описів майна дворянства та земських статистичних матеріалів, які відображають цифрову інформацію щодо винокуріння у Київській губернії та її повітах [9; 12; 15; 16; 20].

У Центральному державному архіві України м. Київ є фонди 442 "Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора", 575 "Київський окружний фабричний інспектор" та 730 "Київське відділення Імператорського Російського технічного товариства", де зберігається чимало відомостей з соціально-економічного життя, зокрема й щодо винокуріння, у Київській губернії [2; 9].

Таким чином, з огляду на наявні опубліковані й архівні джерела та відсутність окремого дослідження, нині актуальним виявляється окремий аналіз розвитку винокуріння у Київській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст.

Постановка завдання. Метою статті є визначення ролі та ваги винокуріння для розвитку переробної промисловості Київській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст., а також зосередження уваги на соціальних аспектах у цих процесах. Досягненню мети сприятиме аналіз нормативно-правових практик розвитку винокурної промисловості та їхніх особливостей у Київській губернії, визначення наслідків цих процесів для соціальних станів та їхнього матеріального становища, ретельне висвітлення процесів і особливостей винокуріння та збуту винокурної продукції за повітами, окремо в Києві, дослідження становища робітників та підприємців.

Виклад основного матеріалу. Зміни, що відбулися наприкінці XIX ст. в соціально-економічних відносинах у Російській імперії, мали значний вплив на промисловість Київської губернії. Юридично після 1861 р. винокурна промисловість керувалася таким чином:

1) після відміни кріпацтва були ліквідовані станові обмеження в торгово-промисловому підприємстві (Положення про податок на спиртне ("О питейном сборе") 1861 р. та Положення 1863 р. "Про податки на право торгівлі та інших промислів"), ліквідовано монополію поміщиків на винокуріння. Наказ уряду Російської імперії від 1861 р. сприяв створенню промислових винокурних заводів, головним чином у містах. Проте податки були досить високі, а отже чимало винокурних заводів у маєтках не працювало [3, с. 862–865];

2) винна реформа 1861 р. створювала акцизну систему – вводила податок із винокуріння на користь держави. Акциз збирався за спирт та вино, викурені з хліба, картоплі, буряків, патоки та проса; за горілку, виготовлену з винограду, фруктів, цукру та патоки; за пиво та мед, заводську брагу [13, с. 3-4]. Цей акциз був встановлений на користь великих підприємств (виготовлене понад норму акцизом не обкладалося).

В основу акцизної системи був покладений принцип "вільності" алкогольних напоїв, а торгівля ними звільнялася від більшості існуючих форм державного регулювання: для продажу не призначалося певного числа місць, не визначалися ціна та міцність напоїв, усе обумовлювалося виключно потребою населення і тими вигодами, які могли отримати виноторговці. Почалася так звана "лібералізація", яка мала привести до зростання числа місць торгівлі спиртом, а конкуренція – забезпечити зниження ціни і поліпшення якості товару, доступність алкоголю – зробити споживання помірно-рівномірним і "правильним" [4, с. 7, 8].

Після 1861 р. можливість для отримання прибутків від підприємницької діяльності значно зросла, але не всі дворяни-власники винокурень змогли швидко переорієнтуватися на ринкові відносини. Крім того, переваги віддавалися заводам із поліпшеним технологічним устаткуванням, а також більш як удвічі збільшувалися податки [10, с. 64]. Тому в Київській губернії чимало

дворянських винокурень занепало, не витримавши конкуренції з новими промисловими винокурними заводами, що мали краще устаткування. Слід відзначити, що частина дворянських винокурень була передана в оренду і приносила прибутки, а невелика частина дворян продовжувала самотужки розвивати цю промисловість.

У Київській губернії винокуріння було розвинене і мало міцний зв'язок із сільським господарством. Зазвичай, у Київській губернії було 8 різних комбінацій основних зернових культур: жито, озима і яра пшениця, овес, гречка, ячмінь і просо [20, с. 61]. Найпоширенішими були жито та озима пшениця, що займали кожна 1/3 всіх полів. Станом на 1888 р. у господарствах селян картоплі вирощували не багато [20, с. 47]. Жито переважало у селянських обшинних господарствах, а пшениця у приватних. Так, у Київській губернії 1912 р. жита було більше на 223 560 десятин, ніж пшениці [12, с. 39]. Але були й особливості у кожному повіті. Так, у Черкаському повіті Київської губернії поміщики з різних варіантів "посівних хлібів" найбільше вподобали вирощувати пшеницю, адже саме вона приносила найвищий прибуток для їхнього господарства. Селяни переважно засівали поля житом та гречкою для власного ужитку. Разом із гречкою сіяли й просо, але тільки для того, щоб отримати кормову соломку для худоби. Завдяки якості місцевих ґрунтів та зручності для збуту продукції вирощували та оброблювали картоплю [1, арк. 43зв.]. Крім того, багаті землевласники Правобережжя утримували великі цукроварні та спеціалізувалися на вирощуванні цукрових буряків. Земська статистика зафіксувала, що у 1905–1909 рр. одним із найважливіших продуктів для Київської губернії був цукровий буряк [21, с. 3, 11]. У 1912 р. посіви його на Правобережжі складали понад 50 % загальноукраїнських. Так, у 1885 р. буряком було зайнято 75625 дес. землі, які знаходилися у 191 маєтку Київської губернії, причому у Канівському та Васильківському повітах цукрові буряки вирощували майже у кожному маєтку. Найменше бурякових плантацій було у Радомишльському повіті Київської губернії [14, с. 47]. Так, у 1912 р. господарі смілянського маєтку під буряк відводили 4 640 дес., проте заводи додатково закупували буряк також у приватновласницьких та селянських господарствах, які становили 3060 дес. [15, с. 70]. Можливість отримати значно більший прибуток з буряків, ніж із пшениці, зумовлювали і розширення площ, зайнятих під цю культуру [14, с. 47].

При виробництві спирту на винокурнях Київської губернії переважно використовували картоплю та жито, але на деяких заводах також виготовляли спирт із таких зернових культур як просо та ячмінь, зрідка ж використовували бобові, зокрема кукурудзу. Також основним продуктом для виготовлення спирту була патока, яку поставляли цукрові заводи. Значна кількість заводів купувала сировину в місцевих селян та землевласників, що розвивало сільське господарство довкола винокурень.

У Київській губернії число винокурних заводів у 1870–1880-х рр. коливалося в межах від 90 до 100 [21, с. 152]. Найбільше заводів було в Уманському та Радомишльському повітах, а найменше – у Васильківському, Черкаському та Чигиринському. Деякі заводи Києва та Київської губернії належали іноземцям – австрійцям та німцям.

У Київській губернії у більшості винокурень головним продуктом переробки була картопля, також переробляли жито, ячмінь, просо, патоку. Патока надходила з цукрових заводів, а жито, ячмінь та просо – від місцевих господарств. Винокурні заводи Київської губернії

здавалися в оренду купцям або управлялися дворянами самостійно. Одним із власників винокурного заводу була княгиня М. М. Горчакова. У м. Кагарлику, в Жито-ставському маєтку працював апарат колонної системи Гекмана – ці апарати дозволяли готувати на значній швидкості міцні алкогольні напої високої якості (міцність від 90 %). Житоставська винокурня єдина розміщувалася в кам'яних будівлях, а решта – в дерев'яних. Продавали продукти винокуріння на місцевих ринках, а Жито-ставський винокурний завод відправляв продукцію за кордон [14, с. 135].

У Бердичівському повіті більшість заводів розташовувалася в кам'яних будівлях та віддана в оренду купцям (переважно євреям), селянам та міщанам. Ці заводи переробляли виключно злакові: жито, просо, ячмінь. Продукти винокуріння реалізувалися на місцевому ринку.

У Васильківському повіті існувало тільки 2 заводи – Триліський, графині М. Е. Браницької та Ольшанський, селянина І. І. Коменданта. Триліський завод розміщувався у кам'яній будівлі та мав апарат системи Саваля, перегінний та очисний. Ольшанський завод розміщувався в дерев'яній будівлі та мав колонний апарат. Ці заводи переробляли злакові та патоку. Триліський завод власну продукцію реалізував в Одесі та за кордоном.

У Звенигородському повіті винокурні розміщувалися переважно у кам'яних будівлях, використовували для переробки злакові (закуповували додатково в сусідніх повітах) та патоку. Попри значно більшу кількість заводів у повіті, вони виготовляли спирту менше, ніж у Васильківському повіті, де було всього 2 подібні заводи. Лисанський винокурний завод реалізував власну продукцію в Києві, Одесі та за кордоном [14, с. 153–157].

У Канівському повіті винокурні заводи розташовувалися переважно у кам'яних будівлях. Ці заводи переробляли злакові (додатково закуповували в Полтавській губернії), патоку та картоплю. Спирт продавали в Полтавській та Київській губернії. Степанецький винокурний завод використовував ректифікаційну систему Саваля, що дозволяла зробити чистий спирт без запаху та смаку, до 96 %, з низькою втратою спирту.

У Липовецькому повіті практично усі винокурні розміщувалися у кам'яних будівлях. Мали апарат Саваля та Гекмана (Зозовський завод поміщика М. В. Гудім-Левковича, Сарновський завод дворянина В. Л. Чарновського) та апарат Пісторіуса (Монастирищенський завод поміщика Л. Ф. Кальм-Подоського, що орендувався євреєм купцем Хаїм Шапірою). Винокурні використовували для переробки злакові та патоку. Зозовський завод реалізував продукцію за кордоном.

У Радомишльському повіті тільки половина винокурень розміщувалися у кам'яних будівлях. Ці заводи переробляли злакові та картоплю. Спирт продавали на місцевих ринках або в Київ та Житомир [14, с. 157–161].

У Сквирському повіті практично усі винокурні розміщувалися у кам'яних будівлях. Кілька заводів належали або перебували в оренді євреїв, зокрема купецької родини Шапірів (вони також володіли й тютюновими фабриками). Усі заводи переробляли злакові та патоку. Ходорковські та Лучанський заводи продавали спирт за межі повіту.

У Таращанському повіті усі винокурні розміщувалися у кам'яних будівлях. Половина заводів належала євреям (з 8 заводів – 4, а 2 з 4-ох – орендарю Срулю Осману). Заводи переробляли злакові, а Стадницький завод – кукурудзу.

В Уманському повіті винокурні заводи розташовувалися переважно у кам'яних будівлях. 6 заводів з 10

орендувалися євреями. Крім того, ще 6 заводів не діяли або через застаріле приміщення та обладнання, або з небажання власника, або через відсутність орендаря. Заводи переробляли злакові, патоку, кукурудзу. Найбільше спирту виготовляли саме у цьому повіті.

У Черкаському повіті усі винокурні розміщувалися у кам'яних будівлях. П'ять заводів виробляли значну кількість спирту. Заводи переробляли злакові, картоплю (тільки Софіївський завод із власних плантацій) та патоку. Городищенський (дружини дійсного статського радника Є. А. Балашової) та Софіївський (графині М. Е. Браницької) заводи відправляли продукцію за кордон – Марсель, Трієст, Гамбург [14, с. 162–167]. Довкола Софіївського заводу існувало 7 торгових точок, де місцеві мешканці могли купувати алкоголь [16, с. 314].

У Чигиринському повіті більшість винокурень розміщувалися у кам'яних будівлях. Використовувалися різноманітні апарати: Галя, Саваля, Постаріуса. З 3 з 5 орендували євреї купці. Заводи переробляли злакові та патоку. Косаревський завод експортував продукцію за кордон [14, с. 168].

У Києві існували винокурно-дріжджові заводи (виробляли спирт та дріжджі), кількість яких у 1885 р. становила 5. Два заводи належали німцям. Усі розміщувалися у кам'яних будівлях. Заводи переробляли злакові, кукурудзу та картопляне борошно. Кукурудзу закуповували в Бесарабії та Подільській губернії, картопляне борошно везли з Курської губернії та Привіслянського краю (частина Польщі, що входила до складу Російської імперії). Продукцію заводів реалізували в містах Волинської, Подільської та Київської губерній та у Привіслянському краї [14, с. 169, 170].

У Києві також існували 2 горілчані заводи. Один належав Київському Товариству горілчаних заводів, існував з 1875 р. Виготовляли там лікери, горілку та наливки. Другий завод на Великій Васильківській 31, дворянина П. М. Комаровича був дерев'яним, збудований у 1883 р. Весь процес виготовлення горілки відбувався завдяки ручним фільтрувальним дерев'яним та мідним чанам. Для переробки використовували цукор, морс, спеції та ягоди. Спирт експортували до сусідніх губерній та на Кавказ [14, с. 171, 172]. У 1912 р. залишився в Києві тільки 1 горілчаний завод [12, с. 62].

Кількість робітників на державних і приватних винокурних заводах не була такою великою, як, приміром, на цукрових заводах. Так, найбільше робітників працювало на 10 заводах Сквирського повіту Київської губернії – 163 особи. Для порівняння слід відзначити, що мінімальна кількість робітників середніх за обсягами цукрових заводів була від 100 до 300 осіб. Тож, винокурні заводи обходилися значно меншою кількістю робітників. Винокурний завод у селі Степанівцях Канівського повіту, який належав спадкоємцям Б. Адельштейна, утримував 12 робітників. На цьому заводі місячна заробітна платня розподілялася наступним чином: 75 руб. – винокуру, 15 руб. – підвальному, 12 руб. – солодовнику, по 12 руб. – двом кочегарам, від 10 до 15 руб. – трьом апаратникам, по 9 руб. – чотирьом чорноробам. При цьому кочегари та апаратники мали працювати позмінно 5-6 годин, а решта робітників – тільки вдень [7, с. 66].

У більшості доступних джерел відзначається загально важке соціальне становище робітників винокурень Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. Тоді були відсутні елементарні засоби безпеки та медичного страхування. Дуже багато архівних справ містять свідчення про численні каліцтва та смертельні випадки на виробництві. Через те, що заводи були побу-

довані з дерева, у рапортах фіксувалися повідомлення про пожежі на винокурнях. Так, у 1864 р. згорів за невідомих обставин винокурний завод поміщика Половинського у містечку Стеблеве Канівського повіту. У тому ж році описується нещасний випадок з робітником на винокурному заводі у селі Лозовики Сквирського повіту: витягаючи залізними ломами помпу, один із робітників отримав ушкодження голови і одразу помер. У 1896 р. на Софіївському винокурному заводі графині Браницької у Черкаському повіті розірвало чан з патокою і робітник отримав важкі каліцтва [7, с. 66].

Винокурінням у Київській губернії займалися різні соціальні стани – дворяни, купці, міщани, буржуазія та духовенство. Так, духовенство Київської єпархії мало власні інтереси у винокурінні, нерідко використовуючи як робочу силу власних прихожан [8, с. 8]. Так, у справі реалізації продукції винокуріння найбільшими конкурентами княгині Воронової стали священнослужителі. Справа в тому, що за "Положенням про питний збір" (стаття 234) священники мали право на церковних землях відкривати шинки, хоча у "Збірці законів Російської імперії" такого дозволу прописано не було. Проте священники в церковних маєтках, які розташовувалися на землях княгині Воронової, дозволили відкривати шинки євреям, не питаючи дозволу у власниці. Через таку поведінку священників, винокурні та винні магазини самої княгині почали нести збитки. Управляючий маєтками княгині Воронової відзначав, що її майже розорили. У своєму рапорті до губернатора він писав, що священники змушують її закрити винокурні, які приносили більш як 60 тис. доходу державі [7, с. 67].

У 1890-ті рр. відзначається тенденція до скорочення винокурень у Київській губернії, як і загалом у Російській імперії. Так, якщо у 1861 р. в Київській губернії працювало 350 винокурних заводів (майже в 4 рази більше ніж в губерніях Середнього Поволжя, де також спостерігалася велика концентрація дворянського землеволодіння [19, с. 199]), то у 1870 р. залишилося 239, у 1872 р. – 152, а у 1883 р. – 108. Станом на 1890 р. в Київській губернії було 118 винокурних заводів, 40 з яких не діяли [16, с. 315]. Об'єм продукції за ці роки не знизився, але відбувалася концентрація та укрупнення виробництва спирту, що не подобалося дрібним виробникам [3, с. 863]. У 1880-х – 1890-х рр. фіксувалися численні звернення до губернаторів із вимогами виправити ситуацію (зокрема звернення Київського товариства сільського господарства), адже дрібне виробництво спирту аж ніяк не сприяло б процвітанню місцевого алкоголізму [3, с. 864]. Нові вигідні умови для винокурень були прийняті у 1890 р. Згідно з законом "О мерах к поощрению сельскохозяйственного производства" переваги здобували дрібні винокурні, що розташовувалися на селі та мали для переробки власну сировину. У цьому випадку таке виробництво називалося "сільсько-господарською викуркою", для якої встановлювалися межі: виробництво тривало не більше 200 днів, у період між 1 вересня – 1 червня, не перевищувало 75 відер 40 % спирту на кожну десятину орної землі маєтку [11, с. 421, 422]. Під цю категорію не підпадали винокурно-дріжджові заводи, винокурні, що виготовляли спирт із відходів з цукрових заводів та орендовані винокурні. Загалом за цим законом, було введено податки для промислових винокурних заводів та знижено їх для дрібних виробників, проте залишало чимало нарікань у підприємців, адже закон також забороняв спорудження нових винокурних заводів в містах, а також створення при них нових акціонерних компаній [11, с. 423].

У 1903 р. підприємцями піднімалося питання щодо створення спеціальної лабораторії з визначення якості продукції на винокурнях. Офіційною причиною прохання було бажання боротися з фальсифікацією продукції винокурень у зв'язку зі збільшенням податків на вина та алкогольні напої. Навіть управлінням акцизних зборів гарантувалася оплата функціонування для подібної лабораторії 2500 руб. на рік. Але пропозиція не була реалізована [2, арк. 83].

Висновки. Отже, винокуріння у Київській губернії було важливим видом переробної промисловості дуже вигідним для дворян та набувало популярності серед буржуазії. Воно підживлювало систему місцевих поставальників сировини та сприяло орієнтації місцевих господарств на обслуговування винокурних заводів. Винокуріння Київської губернії в XIX – XX ст. стало прогресивним для того часу видом переробної промисловості – переважна більшість винокурень розміщувалися у кам'яних будівлях, мали різні досконалі для того часу апарати та устаткування, використовували вільнонайманих робітників на підприємстві. Серед соціальних прошарків винокурні утримували вже не лише дворяни, а й буржуазія та заможні селяни. За національним складом значний відсоток власників становили євреї, а також росіяни та українці. Господарі винокурень не обмежувалися тільки виготовленням спирту, а опановували супутні виробництва, зокрема створювалися винокурно-дріжджові заводи та горілчані або пивоварні заводи, при винокурнях існували млини. Винокуріння давало суттєві прибутки приватним власникам та стабільно високі відрахування на користь держави. Попри суттєву економію на кількості робочої сили, власники винокурень нехтували безпекою праці, яка залишалася на низькому рівні.

Список використаних джерел

1. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 442, оп. 691, спр. 237, ч. 1, 60 арк.
2. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 730, оп. 1, спр. 7, 157 арк.
3. Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: Власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914) / Даниель Бовуа. – Москва: Новое литературное обозрение, 2011. – 1008 с.
4. Горюшкина Н. Е. Пьянство и борьба с ним в эпоху винного акциза (1863–1894 гг.) / Горюшкина Н. Е. // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2011. – № 143. – С. 7–13.
5. Казьмирчук Г., Соловйова Т. Соціально-економічний розвиток Правобережної України в першій чверті XIX століття / Казьмирчук Г., Соловйова Т. – Київ, 1998. – 174 с.
6. Казьмирчук Г. Д. Винокуріння у Київській губернії в XIX ст. / Казьмирчук Г. Д. // Соціальна історія: Науковий збірник. – 2009. – Вип. V. – С. 25–28.
7. Казьмирчук М. Г. Розвиток винокуріння та шинкування у Київській Губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. / Казьмирчук М. Г. // Етнічна історія народів Європи: Збірник наукових праць. – Вип. 30. – Київ: УНІСЕРВ, 2009. – С. 65–69.
8. Казьмирчук М. Матеріальне становище православних сільських священників та їхні відносини з парафіянами Київської губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. / Казьмирчук М. // Materialy IV mezinárodní vědecko-praktická konference "Věda a vznik-2008/2009". – Dil.10. Historie. Politické vědy. Filosofie. Psychologie a sociologie: Praha. 2009. Publishing House "Education and Science". – P. 8–11.
9. Казьмирчук М. Г. Цукрова промисловість у Київській губернії наприкінці XIX – на початку XX ст. // Materialy V Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji Strategiczne pytania światowej nauki – 2009. Volume 8. Pedagogiczne nauki. Historia. Filozofia: Przemysł. Nauka i studia. – P. 46–48.
10. Москалюк М. Розвиток переробної промисловості у Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX ст. / Москалюк М. – Тернопіль, 2009. – 336 с.
11. О мерах к поощрению сельскохозяйственного винокурения от 15.06.1890. [Електронний ресурс] // Полное собрание законов Российской империи. – Санкт-Петербург, 1893. – Режим доступа: http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php
12. Памятная книжка Киевской губернии на 1914 год с приложением адрес-календаря губернии. – Киев: Киевский губернский статистический комитет, 1914. – 340 с.

13. Положение о питейном сборе, высочайше утвержденное 4 июля 1861 года, с присовокуплением высочайше утвержденного 20 марта 1862 года правил о взысканиях за нарушение постановлений о питейном сборе и судопроизводстве по сим делам [Электронный ресурс]. – Москва: Тип. Ал. Семена, 1862. – 160 с. – Режим доступа: <https://www.prlib.ru/item/438032>

14. Сборник сведений по Киевской губернии и адрес-календарь на 1887 год / Сост. секретарь Киевского губернского статистического комитета В. Г. Мозговой – Киев: Типография Губернского статистического комитета, 1887. – 248 с.

15. Смела. Краткое статистико-экономическое описание имений и заводов графов Льва Алексеевича, Алексея, Андрея и Григория Андреевичей Бобринских в Киевской губернии, для Всероссийской выставки 1913 года в Киеве / Сост. В. Головня. – Киев: Типография П. К. Лубковско-го, 1913. – 198 с.

16. Список винокурных заводов Российской империи с указанием их характера, размеров производства и условий сбыта вина за периоды 1886/7 и 1887/8 гг. – Санкт-Петербург: тип. В.Ф. Киршбаума, 1890. – 442 с.

17. Степник З. М. Розвиток винокурної промисловості в Правобережній Україні у другій половині XIX – на початку XX століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.01 "Історія України" / Степник З.; Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2019. – 18 с.

18. Степник З. Особливості функціонування системи акцизного збору у винокурній промисловості Наддніпрянської України у другій половині XIX століття / Степник З. М. // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія. – 2014. – Вип. 1. – Ч. 3. – С. 20–23.

19. Федосеев Р. В. Винокурение в структуре дворянского хозяйства Среднего Поволжья во второй половине XIX – начале XX в. / Федосеев Р. В. // Манускрипт. – 2016. – № 2 (64). – С. 198–202.

20. Хуторские хозяйства Киевской губернии. Результаты обследования, произведенного в 1908 – 1909 годах. – Киев: Т-во "Печатня С. П. Яковлева", 1911. – 408 с.

21. Ярошевич А. И. Производительность сельского хозяйства и производственные районы Киевской губернии / Ярошевич А. И. – Киев: Тип. Н. Т. Корчак-Новицкого, 1911. – 54 с.

References

1. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 442, list 691, file 237, vol. I, 60 sheets.
2. Central State Historical Archive of Ukraine in Kyiv, fund 730, list 1, file 7, 157 sheets.
3. Beauvois, D. (2011). *Gordiev's knot of the Russian Empire: Power, gentry and people in the Right-Bank Ukraine (1793–1914)*. Moscow: New Literary Review. [in Russian].
4. Goryushkina, N. E. (2011). Drunkenness and the fight against it in the era of wine excise tax (1863–1894). *Bulletin of Herzen Russian State Pedagogical University*, 143, 7-13. [in Russian].
5. Kazmyrchuk, G., Solovyova, T. (1998). *Socio-economic development of the Right Bank of Ukraine in the first quarter of the 19th century*. Kyiv. [in Russian].
6. Kazmyrchuk, G. D. (2009). Distillation in the Kyiv Governorate at the XIX century. *Social History*, V, 25–28. [in Ukrainian].
7. Kazmyrchuk, M. G. (2009). The development of distilling and shredding in the Kyiv Governorate at the end of 19th – the beginning of the 20th century. *Ethnic history of European nations*, 30, 65–69. [in Ukrainian].

8. Kazmyrchuk, M. (2009). The financial situation of Orthodox village priests and their relations with the parishioners of the Kiev Governorate at the end of the 19th – the beginning of the 20th century. In: *Proceedings of the IV International Scientific-Practical Conference "Science and Emergence-2008/2009"*, Vol. 10, History. Political science. Philosophy. Psychology and sociology. Prague. Pp. 8–11. [in Ukrainian].

9. Kazmyrchuk, M. (2009). Sugar industry in the Kiev Governorate at the end of the XIX – the beginning of the XX century. In: *Proceedings of the V International Scientific-Practical Conference "Strategic questions of world science"*, Vol. 8, Pedagogical Sciences. History. Philosophy. Przemysl. Pp. 46 – 48. [in Ukrainian].

10. Moskalyuk, M. (2009). *Development of processing industry in the Dnieper Ukraine in the second half of the 19th – the beginning of the 20th centuries*. Ternopil. [in Ukrainian].

11. On measures to encourage agricultural distillation from 15.06.1890. *Complete collection of laws of the Russian Empire (PSZR)*. (1893). St. Petersburg. http://nlr.ru/e-res/law_r/search.php. [in Russian].

12. *Commemorative book of the Kiev Governorate for 1914 with the attached address-calendar of the Governorate*. (1914). Kyiv: Kyiv Provincial Statistical Committee. [in Russian].

13. *Regulation on drinking charge, the highest approved on July 4, 1861, with the addition of the highest approved on March 20, 1862, the rules on penalties for disturbance of orders on drinking charge and legal proceedings in these cases*. (1862). Moscow. <https://www.prlib.ru/item/438032>. [in Russian].

14. Mozgovoy, V. G. (Ed.). (1887). *Collection of information on the Kiev province and address-calendar for 1887*. Kyiv: Printing House of the Provincial Statistical Committee. [in Russian].

15. Golovnya, V. (Ed.). (1913). *Smela. A brief statistical and economic description of the estates and factories of Counts Lev Alekseevich, Alexei, Andrei and Grigory Andreevich Bobrinsky in the Kiev Governorate, for the All-Russian exhibition of 1913 in Kyiv*. Kyiv: Printing house of R.K. Lubkovsky. [in Russian].

16. *The List of Russian Empire's distilleries, indicating their field, size of production and marketing conditions of wine for the periods 1886/7 and 1887/8*. (1890). St. Petersburg: type. V. F. Kirshbaum. [in Russian].

17. Stepnyk, Z. M. (2019). *The development of the distillery industry in the Right-Bank Ukraine in the second half of the XIX – the beginning of the XX century*. Abstract of unpublished thesis (PhD in History), Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University. [in Ukrainian].

18. Stepnyk, Z. (2014). Peculiarities of functioning of the system of excise duty in the distillery industry of Dnieper Ukraine in the second half of the XIX century. *Scientific notes of Volodymyr Hnatiuk Ternopil National Pedagogical University*, 1 (3), 20–23. [in Ukrainian].

19. Fedoseev, R. V. (2016). Distilling in the structure of the noble economy of the Middle Volga region in the second half of the XIX – the beginning of the XX century. *Manuscript*, 2 (64), 198–202. [in Russian].

20. *Farmsteads of the Kiev Governorate. The results of the survey carried out in 1908 – 1909*. (1911). Kyiv: Publishing House of S. P. Yakovlev. [in Russian].

21. Yaroshevich, A. I. (1911). *Agricultural productivity and production areas of the Kyiv Governorate*. Kyiv: Type. N. T. Korchak-Novitsky. [in Russian].

Надійшла до редколегії 20.04.21

M. Kazmyrchuk, Dr. Habil. (History), Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

DISTILLATION IN KYIV GOVERNORATE AT THE END OF THE 19th – THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

The attention of the author is focused on the problem of the development of distillation production in Kyiv Governorate at the end of the XIX – the beginning of the XX century. The legal foundations regulating the activities in this sphere of the noble entrepreneurship are considered. Distilling provided significant profits to private owners and consistently high contributions to the state. It fueled the system of local suppliers of raw materials and helped orient local farms to service distilleries. On the basis of archival materials and cases it is proved that distillation remained an extremely profitable kind of economic activity not only among nobles, but also among different society class at the end of the XIX – the beginning of the XX century. Distilleries were kept the bourgeoisie and wealthy peasants. A significant percentage of the owners were Jews, as well as Russians and Ukrainians in terms of ethnic composition. The article deals with the social problems in the development of distillation in Kyiv Governorate in addition to economic problems at the period after reforms. The specifics of distillation, sources of raw materials and social position of workers are described in Kyiv Governorate. Kyiv Governorate's distillery became a progressive type of processing industry at that time – the vast majority of distilleries were located in stone buildings, had various devices and equipment perfect for that time, used self-employed workers in the enterprise. Despite significant savings in labor, the distillery owners neglected to work safely, which remained at a low level.

Keywords: distillation production; alcohol distilling; Kyiv Governorate, processing industry, nobleman, workers.